

GIANFRANCO ROSI: TŰZ A TENGEREN

KÉT VILÁG KÖZÖTT

PINTÉR JUDIT

ITÁLIA 1991-BEN AZ „EMIGRÁNSOK ORSZÁGÁBÓL” A „MIGRÁNSOK ORSZÁGA” LETT. AZ OLASZ FILM KEZDETTŐL SZEMBENÉZETT A MENEKÜLT-VÁLSÁGGAL.

Az Orvosok Határok Nélkül segélyszervezet az Olaszországig elvergődő menekültek lelki és mentális állapotát több olasz befogadó központban vizsgálta. A *Figyelmen kívül hagyott traumák* című, 2016. július 15-én közzétett kutatás nyugtalanító, ám szerintük alábecsült veszélyre, a hazájuk elhagyására kényszerültek 60%-át ért traumák feldolgozatlanságára figyelmeztet. A háborús övezeteken és a sivatagon való átkelés közben, majd a líbiai börtönökben az erőszak és megaláztatás legkülönbözőbb formáit elszenvedő, a túlsúlyolt lélekvesztőkön megtett hajóutat túlélő, ám alapvető jogaiktól, legegyszerűbb szükségleteiktől, sőt a személyiségtől megfosztott embereket a szabadság földjén is (legjobb esetben) olyan befogadó központokba zárják, ahol ételt, orvosi ellátást és szállást kapnak, de a fizikai erőszak után itt is az erőszak sok más formájával találkozhatnak. A tanulmány ezért felhívja az olasz és európai döntéshozók figyelmét, hogy mindannyiunk számára létfontosságú lenne megtörni ezt az erőszakspirált. A sokszor ön- és közveszélyes, akár terrorista cselekedeteket is kiváltható traumákat azonban csak úgy lehetne (és kellene!) enyhíteni, ha a menekülteket nem szükséglet szenvedő testeknek, pusztán „kartoték-adatnak” tekintenénk, hanem visszaadnánk nekik a jogukat, többek között a traumák kibeszélésének, gyógyításának, s egy jobb élet vágyának – és reményének! – a jogát.

AZ OLASZ FILMEK BEVÁNDORLÓ-KÉPEI

A napjaink politikai, gazdasági, erkölcsi és humanitárius válságához vezető újkori népvándorlás egyik fő célpontjaként Olaszország a nyolcvanas évek végétől a (belső és külső) „emigránsok országából” „migránsok országa” lett.

Az új korszak kezdetét az 1991 augusztusában, 20 ezer albánnal a fedélzetén Bari kikötőjébe befutó Vlora nevű hajó, valamint a Lampedusa szigetén 1992-ben partra szállt – akkor még csak – három afrikai menekült jelezte. Az illegális bevándorlók száma mára elérte az ötmilliót. Mielőtt Gianfranco Rosinak az Afrika és Európa között fekvő, a menekült-válság szimbólumává vált kis szigetről készült, berlini Arany Medve-díjas *Tűz a tengeren* című dokumentumfilmjéről szólnék, szeretném fölidézni a téma megjelenésének fő sajátosságait az olasz médiában, s – néhány példa erejéig – a filmművészetben.

Az olasz kollektív emlékezet megőrizte azokat az időket, amikor nagyapáik, apáik (és mostanában a gyermekeik) szülőföldjüket elhagyva, hol az országon belül, hol messzi idegenben keresték a boldogulást. Az „ígéret földjein” hangosnak, lustának, piszkosnak és/vagy veszélyes bűnözőnek bélyegzett olasz bevándorlókról 1915-től máig játék- és dokumentumfilmek százai készültek. A mai olasz filmművészet képviselői talán kivándorolt őseikre (is) emlékezve szentelnek kiemelt figyelmet a Kelet-Európában, Afrikában, majd a Közel-Keleten bekövetkezett radikális változások hatására Itáliát elárasztó menekülthullámokat kísérő politikai, társadalmi, lélektani és erkölcsi jelenségek vizsgálatának. Az 1990-től máig született legalább száz játék- és sok száz dokumentumfilm (nem beszélve a tévéfilmek sokaságáról) pontosan követi az illegális bevándorlók összetételének és helyzetének alakulását: a filmek többsége kezdetben kelet-eu-

rópai illegális bevándorlókról szól, az ezredfordulótól kezdve azonban észak-afrikai vagy közel-keleti származású hősök léptek a helyükbe. A népes kínai és a Fülöp-szigetéről érkezett bevándorlókról nyilván azért születik jóval kevesebb film, mert ők jobban beilleszkedtek az olasz társadalomba.

Az olasz tömegtájékoztatás 1989 óta ontja a bevándorlókkal kapcsolatos, gyakran felszínes vagy manipuláló híreket, amelyek közül azonban csak Silvio Berlusconi uralma alatt tűntek el a tárgyilagos híradások. A médiacsászár csatornáit és sajtótermékeit az ország identitását, biztonságát és jólétét fenyegető veszélyként riogattak az „idegenekkel”, ő pedig hathatós intézkedéseket ígért (és foganatosított) ellenük. Miközben azonban az olaszok az idegenellenesség európai ranglistájának az élére kerültek, egyre nőtt a témával foglalkozó filmek száma – valamint az illegális bevándorlókat (és minden rászoruló!) a törvényi szigorítások és az ellenséges közhangulat dacára némán és eltökélten segítő, több tízezerre tehető egyházi és civil közösségek, szervezetek aktivitása. Nem sokkal az első súlyos menekültbántalmazás, egy afrikai vendégmunkás 1989. augusztusi meggyilkolása után, 1990-ben elkészült az első filmes vádirat az afrikai illegális bevándorlók kizsákmányolása és a fajgyűlölet ellen (Michele Placido: *Pummarò*).

Az Albániában fogható olasz televízióban látott jólét ígézetében tengerre szálló albánokról készült filmek közül Gianni Amelio 1994-es, az olasz-albán kapcsolat történelmi és társadalmi ösz-

szfűggéseire is rávilágító *Lamericája* nálunk is ismert.

A *Gomorra* rendezője, Matteo Garrone pályakezdő filmje (*Két világ között*, 1996) a Nigériából érkezett prostitúált, az egyiptomi származású benzinkutas és az Olaszországban munkát kereső két albán kőműves történetében a két világ között tatóngó áthidalhatatlan szakadékba tekint bele.

Az ezredforduló utáni évtizedben, a megszorító intézkedésekkel párhuzamosan, sok film érvel a bevándorlók, különösen a második generációs fiatalok beilleszkedésének, az illegalitásból való kiemelésének, a különböző népcsoportok békés együttélésének szükségessége mellett. Az utóbbi reményének humorral fűszerezett üzenetét közvetíti Agostino Ferrente A *Piazza Vittorio zenekara* című (2006) dokumentumfilmje a 3 kontinens 11 országából érkezett (főleg illegális) menekültekből verbuvált – ma már világhírű – zenekarról.

A bevándorlók olaszországi lehetőségeiről jóval több azonban az olyan keserű láttelel, amilyen a dokumentumjátékfilmes eszközökkel élő két „road movie”. A szardíniai és szicíliai halászok és pásztorok életének egykori krónikása, Vittorio De Seta *Levelek a Szaharából* (2006) című filmje Lampedusától Torinóig követi a szenegáli Hasszán kálváriáját, aki végül visszatér Afrikába,

hogyan legalább a tapasztalatait átadja a jobb élet vágyképét kergető honfitársainak. Hasonló utat járnak be Jonas Carpignano *Mediterranea* (2015) című filmjének főszereplői. Az infernális sivatagi, majd a tengeri utazást túlélve Burkina Fasóból eljutnak Olaszországba, ahol újabb megaláztatás, kirekesztés, nyomor és erőszak vár rájuk.

Több film helyszíne a bevándorlók-kal foglalkozó iskola, készültek felzárkózó dokumentumfilmek a kíséret nélkül érkező kiskorúakról, a menekültek és a szicíliai (köztük Lampedusai) halászok viszonyáról, heves politikai vitákat is kiváltó riportfilmek a calabriai (és más) menekült-lázadások okairól, a 2008-as Kadhafi–Berlusconi paktum hátteréről és tragikus következményeiről a líbiai partok felé visszafordított hajók utasai életében.

A menekültekkel való bánásmódban a krisztusi tanítások (és Ferenc pápa) szellemét követő két alkotás, Emanuele Crialesi *Szárazföld* és Ermanno Olmi *Papírfalu* című 2011-es filmje segíti az olasz nézőket.

EURÓPA KAPUJA

A mindössze 20 négyzetkilométeres, 6000 lakosú Lampedusa szigete geológiaiilag Afrikához tartozik. Az ókortól Olaszország egye-sítéséig legalább tucatnyi „gazdája” volt. Használták börtönszigetnek, a második

„Megtörni az erőszakspirált” (Gianfranco Rosi: *Tűz a tengeren*)

világháború előtt pedig hadászati eszközöket telepítettek oda. 1943-ban elfoglalták a szövetségesek. Az égő hajók látványa ihlette Gianfranco Rosi filmjének címadó dalát, a *Tűz a tengeren*. A szigetlakók főleg halászáttal foglalkoztak, a szárazfölddel csak a hatvanas évek óta van szorosabb kapcsolatuk. A kompjáratnak, az elektromos hálózat, majd a repülőtér építésének köszönhetően a kivételes természeti adottságokkal rendelkező sziget kedvelt turistaparadicsommá vált. 1992-től kezdve azonban a véres polgárháborúk és az afrikai táborok poklából mind nagyobb számban menekülők számára „Európa kapuja” lett – ahogy Domenico Paladino 2008-ban felavatott, az 1996 óta tengerbe vesztett 15 ezer menekültnek emléket állító alkotását nevezik.

A „tűz a tengeren” kifejezést a helybeliek ma már minden szerencsétlenségre használják, 2013. október 3-án azonban valódi tűz, egy menekültekkel teli hajó lángolt a tengeren. A lakók és a parti őrség erőfeszítései ellenére 360 áldozata volt a katasztrófának. A kormány ezután indította el a „Mare Nostrum”-műveletet. 2016 júniusában Sergio Mattarella köztársasági elnök felavatta Lampedusán a „Bizalom és párbeszéd múzeumát”, ahol többek között az áldozatok után maradt tárgyakat helyezték el. Mozija nincs a szigetnek, van ellenben a menekültekről szóló terveket támogató és filmeket bemutató fesztiválja. A sziget lakói, polgármestere, orvosa, plébánosa és segélyszervezetei 1992 és 2013 között állami támogatás nélkül is tették a dolgukat: bár nem örültek a „törököknek”, mégis mentették, segítették a halál elől menekülőket. A sziget és lakói az utóbbi években számos elismerésben részesültek, ám a helyzet napjainkban is rendkívül súlyos.

Gianfranco Rosi rendező-operatőr hónapokig élt a szigeten, megismerte a történetét, a lakóit, részt vett az életükben, osztozott a gondjaikban. Kamerájával ezért mindenhol szinte észrevétlenül jelen lehetett. Lassan és kitartóan követte a sziget néhány kiválasztott lakója (a kiskamasz Samuele, annak barátai és családtagjai, a he-

„dolgoztatná” az addig lustának mutatkozó szemét: már nem arctalan tömegként, hanem síró, nevető, imádkozó, éneklő, focizó, telefonáló egyénekként látja-láttatja a menekülteket.

Hasonlóan Bartolo doktorhoz, aki a film egyik legerőteljesebb jelenetében vall szeretett hivatásáról, a halottak, különösen a gyerekek és a nők látványának megszokhatatlanságáról. „Mindenkinek segítenie kell őket, aki embernek tartja magát, ahogy a lampedusai halászok teszik!” – üzeni a világnak.

A film másik emblematikus képsora a traumák kibeszélésének – és az elpusztíthatatlan reménynek – a felkavaró példája. A menekültek egyik csoportja „kiéneklí” magából a szörnyű megpróbáltatásokat, majd így fejezi be ezt a legújabb

kori népdalt, vagy inkább balladát, népi imádságot: „Most itt vagyunk, kijöttünk a tengerből, Isten megmentett minket, itt már nem halunk meg...”

A hajófenékebe zsúfolt, s már útközben megfulladt testek látványától szoborrá dermedt fehér szkaferanderos mentőosztag képe ezzel szemben a megrendülés és a gyász felejthetetlen pillanatává nemesedik Gianfranco Rosi szép és igaz filmjében.

A RAI készülő kétrészes Lampedusa-filmjének főszereplője, Claudio Amendola mondta egy interjúban: „Amikor nemrég egy római étteremben meghalottam, hogy a rózsát áruló színesbőrű fiúnak – akiket általában azzal szoktak elzavarni, hogy »Menj vissza oda, ahonnan jöttél!« – valaki durván azt vágta oda, hogy »Miért nem fulladtál a tengerbe!«, megértettem, hogy ez ellen az elborzasztó szemlélet ellen minden eszközzel harcolni akarok. Ezért még nagyobb örömmel vállaltam el a parti őrség egyik parancsnokának szerepét”. A filmet ősszel mutatják be az olasz televízióban. Vajon nálunk – a menekültekről szóló többi olasz filmmel együtt – mikor kerülhet adásba?

TÚZ A TENEREN (Fuocoammare) – olasz dokumentumfilm, 2016. Rendező-operatőr: **Gianfranco Rosi**. Írta: **Carla Cattani** ötletéből **Gianfranco Rosi**. Gyártó: **Stemal / 21 Unofilm / Cinecittà Luce / RAI Uno/ Les Films d'Ici/ Arte**. Forgalmazó: **Vertigo Média Kft. Feliratos. 114 perc.**

lyi rádió bemondója, egy idős asszony és halász férje, egy bűvár és a sziget rendkívüli orvosa) mindennapjait. Részesévé vált a tetőtől talpig védőruhába öltözött parti őrség és a mentőalakulatok éjjel-nappal, néma együttérzéssel folytatott erőfeszítéseinek a tengeren hánykódó menekültek megtalálásáért, megmentéséért, filmre vette a már mozgásképtelenné gyengült vagy élettelen testek kiemelését a halálhajóból. A veszélyes utazás túlélőit előbb csak arctalan csoportként kísérte kálváriájuk következő stációjáig, a legfeljebb átmeneti menedéket nyújtó táborig, ahol megmottózzák, lefényképezik, és sorszámmal látják el őket. Később azonban egyre közelebb merészkedett hozzájuk, elvegyült köztük, meglátta szenvedéstől és szorongástól gyötört arcukat, az átélt borzalmakkal teli tekintetüket. Beállt a telefonnál sorban állók közé, és együtt örült a góloknak az elhagyott hazájuk nevét viselő csapatok (Szomália, Szudán, Líbia, Eritrea, Szíria) közötti focibajnokság résztvevőivel.

Eleinte úgy tűnik, mintha Rosi két, egymástól teljesen elkülönülő Lampedusát mutatna, amelyek persze alapvetően különböznek a mai köztudatban élő két sztereotíp, vagyis a napsütötte, azúrkék tengerben lebegő álomsziget és a sokkoló tudósítások kaotikus Lampedusa-képétől. A kiválóan fényképezett (és vágott) filmben az ólomszürke ég alatt

„Kiéneklí magából a megpróbáltatásokat”

(Ermanno Olmi: A papírfalu)

mindennapi tevékenységüket végző szigetlakók és az éjszaka sötétjét pásztázó reflektorok hidegkék fényében, az állandó

szükségállapot feszültségében élők oly távolinak tűnő világa áll szembe egymással. Hol az egyikből, hol a másikkól villannak föl látszólag egymástól független epizódok, köznapi vagy drámai részletek, amelyeket mintha csak a sziget és a menekültek karizmatikus orvosa, Pietro Bartolo kötne össze, akivel először úgy találkozunk, hogy egy kismamának nagy szeretettel mutatja magzatát az ultrahang-képernyőn. A nő menekült lehet, ami csak abból derül ki, hogy a doktor angolul próbál vele kommunikálni.

Aztán a néző lassan felfedezi a két Lampedusa közötti kapcsolatra történő utalásokat (a szigetlakók a rádióból értesülnek a menekültekről szóló hírekről; Samuele apját a tengerészként tett hosszú hajóutakról, nagymamáját a háborúról faggatja, aki elmeséli neki a rádióban is hallható *Tűz a tengeren* című dal keletkezéstörténetét).

Samuele figurája több jelképet sűrít magába. Közülük a legszimbolikusabb jelentést az hordozza, hogy – mint a film közepén kiderül – az egyik szeme tompalátó, más szóval lusta szem. Az orvos elmagyarázza neki, hogy úgy tud javítani a látásán, ha a jó szemét letakarva a lustát dolgoztatja. És Samuelével együtt mintha a rendező is jobban